

Степченко Ольга Петрівна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
директор Інститут рукопису, Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського (Київ, Україна)
olg.stepchenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5991-6692>

Бодак Ольга Петрівна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут рукопису, Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна), bodak.olga@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0914-7095>

Щерба Людмила Сергіївна

молодший науковий співробітник,
Інститут рукопису, Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна), lusic1962@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2614-1648>

**АРХІВ ОЛЕНИ АПАНОВИЧ В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Однією із українських учених, які своєю науковою діяльністю долучилися до становлення і формування історичної науки та спеціальних історичних дисциплін у ХХ ст., є Олена Михайлівна Апанович – український історик, архівіст та громадський діяч. Метою дослідження є вивчення архівної спадщини О. Апанович, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Під час дослідження використані хронологічний, типологічний, порівняльний методи історичного пізнання, а також методи класифікації та систематизації історичних джерел і бібліографічних матеріалів. Аналіз архівних документів здійснювався за допомогою методів архівознавства та джерелознавства.

Олена Апанович залишила великий науковий спадок, та для широкого читачького загалу її ім'я відоме, насамперед, як автора численних наукових та науково-популярних праць з історії українського козацтва. У творчому доробку вченої понад 400 публікацій різноманітного характеру і призначення, зокрема, індивідуальні та колективні монографії і науково-популярні книги, збірники документів, статті у тематичних та періодичних виданнях, рецензії та виступи на конференціях, участь у теле- та радіопередачах, значна частина яких зберігається у її особовому фонді.

У процесі систематизації архіву були виокремлені такі групи документів: біографічні матеріали, наукові та творчі документи, підготовчі матеріали до наукових праць, рецензії, документи службової та громадської діяльності, епістолярна спадщина, фотодокументи, матеріали інших осіб.

До наукового обігу залучено архівну спадщину Олени Апанович, яка є фундаментальною базою для поглиблених досліджень історії України. Опубліковано та презентовано науковий каталог “Архів українського історика Олени Апанович в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського” (Київ, 2019), у якому здійснено систематизацію документів особового архівного фонду вченої, встановлено дати документів, їхній зміст та оригінальність.

Ключові слова: *О. Апанович, історія, Інститут рукопису НБУВ, архівні документи, рукописна книга, В. Вернадський.*

9 вересня 2019 р. ми відзначали 100-річчя від дня народження Олени Михайлівни Апанович (1919–2000) – відомої української історикині, письменниці, невтомної дослідниці козацької слави, лауреатки Державної премії ім. Т. Шевченка, лауреатки наукової нагороди Фундації Антоновичів (США), кандидатки історичних наук.

Про життя та діяльність відомої вченої почали писати лише в останнє десятиріччя ХХ ст. Так, у 1994 р. Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки імені В.І. Вернадського (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, НБУВ) та Інститут української археографії НАН України уклали бібліографію праць ученої – “Олена Михайлівна Апанович. Бібліографічний покажчик (до 75-річчя від дня народження і 50-річчя наукової діяльності)”. У 1996 р. Управління культури виконкому Запорізької міської ради народних депутатів допов-

нило бібліографію О. Апанович та опублікувало видання “Берегиня козацької історії. Бібліографічний покажчик творів О. М. Апанович”. Інститут рукопису НБУВ та Інститут історії України НАНУ в 1999 р. представили широкому науковому та громадському загалові оновлене видання “Олена Михайлівна Апанович. Біобібліографічний покажчик (до 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності)”.

У 1995 р. на пошану Олени Апанович були видані збірники наукових праць, зокрема, ініційований та підготовлений Інститутом історії України збірник “Історія українського середньовіччя: козацька доба” (у двох частинах) з нагоди 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності дослідниці та науковий збірник “Під знаком Клію. На пошану Олени Апанович”, укладений Управлінням народної освіти Дніпропетровського облвиконкому та Дніпропетровським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників. До першого видання увійшли праці таких відомих істориків, як В. Смолій, М. Брайчевський, Ф. Шевченко, М. Кірсенко, до другого – студії М. Ковальського, М. Дмитрієнко, С. Абросимової та інших науковців.

Найбільше журнальних та газетних публікацій, різноманітних привітань з’являлося, закономірно, в ювілейні роки: це студії І. Білик “Під знаком Діви, або Гороскоп для Олени Михайлівни” (“Літературна Україна”), Л. Дубровіної та В. Грома “Берегиня козацької слави” (“Молодь України”), Л. Загороднюк “Зоряний час Олени Апанович” (“Народна армія”), О. Маховського “Жінка, яка пише історичну правду” (“Шулявка”), М. Дмитрієнко “Штрихи до портрета історика-сучасника” (“Українське слово”), М. Лубко “Подвижниця науки” (“Вісті”), Д. Ярославчука “Козацька берегиня” (“Самостійна Україна”) тощо. Хочеться навести цитату зі статті А. Кононюка “Про людей, вірних Запорозжю. Козацька покровка. Штрихи до портрета Олени Апанович” (“Запорізька правда”, 1991 р.), під якою, на нашу думку, могли б підписатися всі дослідники життя вченої: “Немало цій жінці, охоронцю і постовому козацької Січі, довелося пережити за свій нескорений характер, за твердість духу у відстоюванні принципів науки, історичної правди життя

народу, коли ідеологічне керівництво республіки і на місцях вело на історію козацтва жорстоку атаку, жахаючись одного лише слова «Січ»¹.

У рамках відзначення 100-річного ювілею Олени Апанович співробітники Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) підготували та опублікували науковий каталог “Архів українського історика Олени Апанович в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського”², що має на меті повноцінну репрезентацію унікального комплексу архівних документів О. Апанович.

Наукова та громадська діяльність Олени Михайлівни Апанович була надзвичайно різноманітною і становить золотий фонд українського козакознавства. Тому для сучасних дослідників української наукової історіографії важливим джерелом будуть архівні документи з особового архівного фонду О. Апанович.

Особовий фонд О. М. Апанович в ІР НБУВ сформований з її архівних документів, що були передані на постійне місце зберігання до ІР НБУВ у 2000 р. її сином С.Ю. Мережинським. Він має номер 374 і нараховує 3101 одиницю зберігання. Хронологічні рамки фонду – 1939–1999 рр.

Архівні документи структуровані за загальними принципами, прийнятими в сучасній археографії. Основні підходи передбачали систематизацію документів за видами та розташування всередині підрозділів за хронологічним принципом. За способом закріплення інформації документи фонду поділяються на автографи, машинописи, авторизовані машинописи та комп’ютерні набори. Більшість рукописів написані українською та російською мовами, але зустрічаються також рукописи польською, англійською та іншими мовами.

---

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 374, № 75, арк. 1.

² *Степченко О. П., Бодак О. П., Щерба Л. С.* Архів українського історика Олени Апанович в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: біографічне дослідження: науковий каталог / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2019. 268 с.

У процесі систематизації архіву були виокремлені такі групи документів: біографічні матеріали, наукові та творчі документи, підготовчі матеріали до наукових праць, рецензії, документи службової та громадської діяльності, епістолярна спадщина, фотодокументи, матеріали інших осіб.

Олена Апанович залишила великий науковий спадок, та для широкого читацького загалу ім'я відоме, насамперед, як авторки численних наукових та науково-популярних праць з історії українського козацтва. У творчому доробку вченої понад 400 публікацій різноманітного характеру і призначення, зокрема, індивідуальні та колективні монографії і науково-популярні книги, збірники документів, статті у тематичних та періодичних виданнях, рецензії та виступи на конференціях, участь у теле- та радіопередачах, значна частина яких зберігається у її особовому фонді.

Так, **перший розділ** репрезентує біографічні документи О. Апанович, серед яких – автобіографія, копії диплома про закінчення Харківського державного педагогічного інституту, диплома кандидата історичних наук та атестату старшого наукового співробітника, характеристики з місць роботи, членські квитки та посвідчення, біобібліографічні покажчики, а також ювілейні матеріали, грамоти та подяки за вагомий внесок у розвиток науки. Та найбільший інтерес для дослідників представлятимуть щоденникові записи та спогади Олени Михайлівни. У них глибоко аналізуються події, свідком яких вона була, розкривається її ставлення до свого дитинства, наукової та дослідницької діяльності, описуються її наукові експедиції, зокрема, до м. Нікополя та на о. Хортицю, погляди на громадсько-політичні події того часу. Окремий підрозділ складають статті та матеріали про О. Апанович.

Другий розділ складають наукові та творчі праці О. Апанович. Це, зокрема, монографії, статті, доповіді та тези доповідей, лекції та матеріали до них, інтерв'ю, виступи, сценарії.

Аналіз комплексу архівних документів свідчить про те, що наукові інтереси О. Апанович були різноплановими і охоплювали такі галузі гуманітарних наук, як історія, книгознавство, кодикологія, джерелознавство, історія науки. Під час дослід-

ження цих проблем вчена залучила та систематизувала величезну кількість історичних, археологічних лінгвістичних, писемних джерел, висвітлила багато конкретних питань, пов'язаних із поглибленим вивченням джерел або їх узагальненням.

Плідна праця у напрямі дослідження історії запорозького козацтва, рукописної книги, діяльності В. І. Вернадського в Україні знайшла свій прояв у понад 15 монографіях, зокрема, “Иван Сирко – выдающийся деятель Украины второй половины XVII в.” (1957), “Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии в конце XVII – первой половине XVIII вв.” (1961), “Общественно-политические движения на Украине в XVIII ст.” (1965), “Спільна боротьба запорозького і донського козацтва проти турецько-татарської агресії в XVI–XVII ст.” (1968), “Збройні сили України в першій половині XVIII ст.” (1969), “Рукописная светская книга XVIII в. на Украине” (1983), “В. И. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине” (у спів-авторстві з К. М. Ситником та С. М. Стойком) (1984), “Розповіді про запорозьких козаків” (1991), “Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі” (1993), “Козацька енциклопедія для юнацтва. Книга статей про історичне буття українського козацтва” (1995), “Чортомлицька Запорозька Січ (до 345-ї річниці заснування)” (1998).

Велику увагу О. Апанович приділяла дослідженню військової історії України, військового мистецтва козаків та їхніх провідників – гетьманів і кошових отаманів. Це висвітлюють її статті “Запорозьке військо як складова частина російської армії в другій половині XVIII ст.” (1953), “Национально-освободительная война в эпоху феодализма” (1965), “Военное мистецтво українського народу” (1969), “Реєстрове козацьке військо” (1970), “Хотинська битва 1621 року та її історичне значення” (1971), “Козацтво – збройні сили України” (1991).

Чимало статей присвячено постатям Богдана Хмельницького, Івана Сірка, Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Мазепи, Пилипа Орлика – “Славетний кошовий отаман Іван Сірко” (1964), “Полководець. До 375-річчя від дня народження Б. Хмельницького” (1970) “Богдан Хмельницький. Особиста доля і вдача першого гетьмана України” (70-ті роки XX ст.),

“Петро Конашевич-Сагайдачний” (1990), “Богдан Хмельницький – полководець та його сподвижники” (1995), “Сагайдачний Петро – український козацький гетьман” (1998), “Конституція Пилипа Орлика” (1998), “Іван Мазепа – “зиждитель храмів і скарбів духовних” (90-ті роки ХХ ст.).

Крім військової тематики, О. Апанович зверталася і до вивчення політичних та міжнародних відносин козацтва, його соціально-економічного становища та духовного розвитку. О. Апанович наголошувала на зовнішніх причинах знищення Січі (колоніальний наступ Російської імперії), на прогресивності устрою Січі. Про це свідчать, зокрема, такі її статті, як “Матеріали українських архівів про взаємини України з країнами Сходу в XVII–XVIII ст.” (1966), “К истории украинско-литовских связей” (70-ті роки ХХ ст.), “Культура запорозького козацтва” (1991), “Запорозька церква: автономність і демократичність” (1993), “Демократизм державного устрою і життя Запорозької Січі” (1993), “Ужитково-декоративне мистецтво Запорозької Січі” (1996), “Школи в Запорозькій Січі” (1997), “Агрокультура українського козацтва” (1998).

Працюючи у відділі рукописів ЦНБ, О. Апанович знову повернулася до архівної справи, а також освоїла новий для себе напрям – книгознавство, встановила репертуар української рукописної книги XVIII ст., виявила всі списки найбільш популярних творів того часу, передусім козацьких літописів. Результати представлені у численних публікаціях ученої, зокрема, “Архів Академії наук Української РСР” (70-ті роки ХХ ст.), “Архів поета Василя Васильовича Капніста у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР” (70-ті роки ХХ ст.), “Живые голоса древних книг” (1981), “А. И. Степович и его архив (К 125-летию со дня рождения)” (1981), “Полемические записки на полях харьковского экземпляра Острожской библии” (1981), “Група рукописних книг юридичного характеру” (80-ті роки ХХ ст.) та ін.

Останні роки роботи Олени Михайлівни у відділі рукописів пов’язані з вивченням питань історії науки, зокрема, постаті В. І. Вернадського. Численна кількість статей присвячена цій тематиці: “Музика у житті і науковій творчості В. І. Вернадського” (1983), “Творець першої радянської наукової бібліо-

теки на Україні” (1984), “Научные связи В. И. Вернадского с Чехословакией” (у співавторстві з С. М. Стойком) (1985), “Вічний сучасник (До 125-річчя від дня народження В. І. Вернадського)” (1988), “Научно-организационная деятельность В. И. Вернадского на Украине” (у співавторстві з К. М. Ситником) (1989), “Рукописные материалы В. И. Вернадского в фондах Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР” (1989), “В. И. Вернадский – создатель первой советской научной библиотеки на Украине” (80-ті роки ХХ ст.), “Українська ментальність Володимира Івановича Вернадського” (1995) та ін.

Олена Апанович була рецензентом та упорядником ілюстрацій до трьох томів “Історії запорозького козацтва” Д. Яворницького (1990). Також вона підготувала до перевидання раніше заборонену книжку заступника голови Запорізького облвиконкому з питань культури М. Киценка “Хортиця в героїці і легендах”. Згодом написала про нього статтю під назвою “Син козацького степу” (1990).

Протягом 60–70-х років О. Апанович написала понад 80 статей, переважно на козацьку тематику, для “Української радянської енциклопедії”, “Радянської енциклопедії історії України”, “Большой советской энциклопедии”, “Советской исторической энциклопедии”.

Олена Михайлівна була учасницею великої кількості конференцій. Це підтверджується тим обсягом доповідей та тез доповідей, що зберігається у фондї. Серед них можна назвати “Вернадський і книга” (доповідь на VI Всесоюзній книгознавчій конференції, Москва, 1984), “Вернадський на Полтавщині” (доповідь на Першій Всесоюзній науковій конференції з історичного краєзнавства, Полтава, 1987), “Історія науки і археографія” (у співавторстві з Л. А. Дубровіною) (доповідь на Республіканській нараді “Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку”, Київ, 1988), “Проблеми історії запорозького козацтва на сучасному етапі перебудови історичної науки” та “Концептуальні напрямки нової експозиції музею запорозького козацтва на Хортиці” (доповіді на Першій та Другій Хортицьких науково-практичних конференціях, Запо-

ріжжя, 1990, 1992), “Конструктивна історична діяльність українського козацтва” (доповідь на V Міжнародній франко-українській конференції “Козаки. Історична роль. Відображення в літературі та мистецтві”, Париж, 1991).

В архіві зберігаються лекції та матеріали до них, які О. Апанович у 1969 році прочитала в Київському державному художньому інституті. Численну групу документів також складають виступи на радіо та інтерв'ю.

Олена Михайлівна була науковим консультантом документальних історичних фільмів, зокрема, фільму режисера Л. А. Анічкіна “Анатома” (1993), фільму режисера М. Юдіна “Біда і слава України” (1993), фільмів режисера О. Скрипник “Минуло, та не забулося” (1993) та “Останнє гніздо вольностей” (90-ті роки ХХ ст.). Слід сказати, що вчена і сама писала сценарії, зокрема, сценарій передачі з історії для учнів 7-го класу за темою “Славне лицарство козацьке” на Українській студії навчального телебачення “Запорозька Січ, її організація та побут” (1968), сценарій вечора-розповіді О. М. Апанович про В. І. Вернадського “Життя, спрямоване до високих ідеалів” (1988), літературний сценарій кіносеріалу “Козацька абетка” (30 частин) (1991), сценарій театралізованої вистави про культурну діяльність гетьмана України Івана Мазепи “Мазепа. Гетьмани – будівничі української культури” (1993), сценарій телепередачі “Богдан Хмельницький” (творче об'єднання “Наука” Національної телекомпанії “Україна”) (1996).

Третій розділ складають підготовчі матеріали до наукових праць О. Апанович, зокрема, анотації, порівняльні характеристики, виписки з давньоруських джерел та архівних документів, бібліографії, передмови, чернетки тощо. Завдяки їм ми бачимо, наскільки копіткою була робота вченої над своїми працями. Іноді для того, щоб написати статтю обсягом 10 арк., О. Апанович збирала декілька сотень аркушів підготовчих матеріалів.

Окремий, **четвертий розділ**, репрезентує рецензії: як О. Апанович на праці інших осіб, так і рецензії різних авторів на праці самої вченої. Серед них можна виділити рецензії на праці таких відомих науковців та письменників, як О. Ю. Карпенко “Селянські повстання в Південно-Східній Польщі в 1932–1933 рр.”

(1954), І. Г. Шульга “Левобережная Украина в системе все-российского рынка во второй половине XVIII века” (1958), польський історик Збігнев Вуйцик “Андрусівський трактат 1667 року і його генеза” (1959), Ф. П. Шевченко “Політичні та економічні зв’язки України з Росією в середині XVII ст.” (50-ті роки XX ст.), О. П. Пронштейн “Донская земля в XVIII в.” (1962), М. А. Литвиненко “Джерела з історії України XVIII ст.” (1970), Р. Іваничук “Мальви” (1970), Г. Колісник “Полин чорний, мак гіркий (козацькі дилемати)” (1988), О. І. Гуржій та В. В. Панащенко “Соціальна структура суспільства Лівобережної і Слобідської України (друга половина XVII–XVIII ст.)” (1994) та ін.

Праці ж самої О. Апанович були високо оцінені відомими вченими. У фонді зберігаються відгуки та рецензії таких відомих особистостей, як О.С. Компан (рецензія на монографію “Збройні сили України першої половини XVIII ст.” (1969), Я. Ісаєвич (рецензія на монографію “Збройні сили України першої половини XVIII ст.” (1969), М. Візир (відгук на монографію “Рукописная светская книга XVIII в. на Украине” (1983), Ю. А. Мицик (відгук на монографію “Рукописная светская книга XVIII в. на Украине” (1984), М.Ю. Брайчевський (відгук на монографію “Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі” (1994), М. Дмитрієнко (відгук на працю “За плугом Господь іде. Агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського” (1999), К. Г. Гуслистий (рецензія на монографію “Спільна боротьба запорозького і донського козацтва проти турецько-татарської агресії в XVI–XVII ст.” (б. д.).

Документи, що свідчать про перебування вченої на різних посадах, складають **п’ятий розділ** – “Документи службової та громадської діяльності”. Це, зокрема, документи, що відображають її роботу в Центральному державному історичному архіві, Інституті історії АН УРСР, Центральній науковій бібліотеці АН УРСР, видавничі та трудові договори, рекомендації, плани роботи тощо.

Окрема група документів висвітлює участь та роль О. Апанович у виявленні козацьких пам’ятних місць, пов’язаних з

історією запорозького козацтва, зокрема, документи розкопок на місцях запорозьких січей перед затопленням їх Каховським морем, які вона проводила під час археологічної експедиції 1957 року; описи та реєстри пам'ятних місць запорозького козацтва в Україні та за її межами; проекти історико-меморіального комплексу запорозького козацтва на о. Хортиця, підготовчі матеріали та плани заповідника (О. Апанович була членом журі Республіканського конкурсу проектів музею запорозького козацтва на острові Хортиці, брала участь у розробці основних напрямів історико-меморіального комплексу на острові Хортиці); науковий звіт комплексної експедиції “Запорозька Січ: зруйноване й уціліле” (1989), науковим керівником якої вона була.

О. Апанович брала участь у заснуванні і організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, зокрема, очолювала організаційний комітет по створенню Волинської організації товариства, була членом Президії Республіканської організації товариства, багаторічним керівником історичної секції Київської організації товариства. Тому в її архіві збереглося чимало документів, що відображають діяльність товариства.

Олена Михайлівна була членом наукової ради Держбуду УРСР з питань охорони і реставрації пам'яток історії та культури, членом урядової комісії з вивчення стану пам'яток столиці Української гетьманської держави – Чигирина, з 1991 року – членом правління Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Окрему групу складають документи, що відображають діяльність Комісії Академії наук УРСР з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського.

Епістолярій О. Апанович, який репрезентує **шостий розділ**, становить “левову” частку її архівної спадщини і складає майже 2 000 листів.

Листування вченої представлене особистими, офіційними та діловими листами як, власне, Апанович-кореспондента, так і Апанович-адресата.

Значну частину цієї колекції складає офіційне листування вченої з різними редакціями та видавництвами з приводу

видання її наукового доробку. Серед них видавництва “Наукова думка”, ЦК ЛКСМ “Молодь”, “Веселка”, “Промінь”, “Дніпро”, “Світ”; редакції журналів “Знание и сила”, “Наука і життя” та “Вопросы истории”, газет “Большевик Запорожья” та “Зоря Полтавщини”, “Большой советской энциклопедии”, “Української радянської енциклопедії”.

Окрему групу становлять листи-запрошення взяти участь у різноманітних конференціях.

Певний науковий інтерес становить листування О. Апанович з колегами по науково-дослідницькій діяльності – В. В. Грабовецьким, Е. А. Макаровим, М. Ю. Брайчевським, О. С. Компан, М. Ф. Дмитрієнко, Я. Д. Ісаєвичем, Ю. А. Мициком, С. М. Стойком, польським істориком З. Вуйциком та багатьма ін.

Адресатів поєднують і близькість науково-дослідних інтересів, і суспільно-політичні погляди, і товариська симпатія.

Аналізуючи сотні листів О. Апанович до відомих особистостей української історії, культури, до численних працівників науки та освіти, відкриваємо немало важливих сторінок з історії розвитку історичної думки, організації наукової, викладацької, просвітницької діяльності, настроїв та умов життя української інтелігенції.

Приватне листування вченої є ніби продовженням офіційного: читаєш і розумієш, що пише людина, життя якої повністю підпорядковане науці. Ці листи розповідають про копітку роботи по написанню наукових праць, плани про подальшу наукову та дослідницьку діяльність.

Велику кількість листів становить родинне листування О. Апанович з її сестрами та братами.

Сьомий розділ репрезентує фотодокументи – фотоматеріали до праць О. Апанович та фотографії самої Олени Михайлівни. Серед фотоматеріалів до праць значну кількість складають фото В. І. Вернадського та Д. І. Яворницького; фото соборів, монастирів та церков XVI–XVIII ст.; фото пам’ятних знаків на козацьких могилах; фото острова Хортиці, міст Корсуня-Шевченківського та Нікополя.

Восьмий розділ складає невелика кількість праць інших авторів, що містяться в архіві О. Апанович. Це, зокрема, стаття

М. Ю. Брайчевського “Походження запорозького козацтва”, новели М. П. Киценка “Вгорьовані сльози”, “Голос України”, “Орлина криниця” та його монографія “Хортиця в героїці і легендах”, стаття О. С. Компан “Українське середньовіччя”, стаття М. Т. Рильського “Героїчний епос українського народу”, монографія П. А. Сотниченка “Історія бібліотеки Києво-Могилянської академії та її міжнаціональні і міжнародні культурні зв’язки” та ін.

Деякі рукописи містять автографи та дарчі написи О. Апанович.

Архів О. Апанович розглядається як культурне явище, що містить не лише результати наукової та громадської діяльності вченої, а й відображає її життєвий шлях як об’єкт наукового вивчення. Тому для полегшення дослідницької роботи рукописні документи, у більшості випадків, описані поодиночно, детально проаналізовані наукові та творчі документи, матеріали службової та громадської діяльності, приватне та офіційне листування тощо. Деякі одиниці зберігання фонду містять декілька варіантів однієї праці, написаних різними мовами. Різні варіанти праць ми намагалися об’єднати в одну одиницю зберігання. Ця копітка робота потребувала детального порівняльного аналізу, оскільки часто варіанти мають різні назви і суттєво відрізняються один від одного.

Для пошуку публікацій праць О. Апанович використовувалися списки її праць (1951–1995 рр.), що зберігаються в архіві³, та персональні бібліографічні покажчики О. Апанович⁴.

---

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 374, № 377–383.

⁴ Олена Михайлівна Апанович: бібліографічний покажчик (до 75-річчя від дня народж. і 50-річчя наук, діяльності) / упоряд. С. Даневич. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1994. 52 с.; Берегиня козацької історії (бібліографічний покажчик творів О. М. Апанович) / упоряд. В. Шевченко. Запоріжжя, 1996. 40 с.; Олена Михайлівна Апанович: біобібліографічний покажчик (До 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності) / упоряд. С. Даневич. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 79 с.: портр.

Дослідження та залучення до наукового обігу документів особового архівного фонду О. Апанович заповнить прогалину в науковій літературі, доповнить та конкретизує знання з історії України та українського суспільно-політичного та культурно-просвітницького життя 50–90-років ХХ ст., дасть можливість по-новому оцінити внесок видатної представниці української науки.

REFERENCES

1. Danevych, S. (Comps.). (1994). *Olena Mykhajlivna Apanovych: bibliohrafichnyj pokazchyk (do 75-richchia vid dnia narodzh. i 50-richchia nauk. diial'nosti)*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. [In Ukrainian].
2. Danevych, S. (Comps.). (1999). *Olena Mykhajlivna Apanovych: biobibliohrafichnyj pokazchyk (Do 80-richchia vid dnia narodzhennia i 55-richchia naukovoї diial'nosti)*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. [In Ukrainian].
3. Shevchenko, V. (Comps.). (1996). *Berehynia kozatskoi istorii (bibliohrafichnyj pokazchyk tvoriv O.M. Apanovych)*. Zaporizhzhia. [In Ukrainian].
4. Stepchenko, O. P., Bodak, O. P. & Scherba, L. S. (2019) *Arkhiv ukrainskoho istoryka Oleny Apanovych v Instytuti rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: biohrafichne doslidzhennia: naukovyj katalog*. Kyiv: VNLU. [In Ukrainian].

Stepchenko Olga

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,
Director of the Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), olg.stepchenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5991-6692>

Bodak Olga

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,
the Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), bodak.olga@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0914-7095>

Shcherba Lyudmila

Junior Research Associate, the Institute of Manuscript,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), lusic1962@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2614-1648>

ARCHIV OF OLENA APANOVYCH IN THE INSTITUTE OF MANUSCRIPT OF V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

*One of the Ukrainian scientists who, through their scientific activities, became involved in the formation and formation of historical science and special historical disciplines in the twentieth century, is Olena Apanovych – Ukrainian historian, archivist and public figure. The **purpose of the study** is to study the archival heritage of O. Apanovych, which is stored in the Institute of Manuscripts of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The chronological, typological, comparative methods of historical cognition, as well as methods of classification and systematization of historical sources and bibliographic materials were used. The analysis of archival documents was carried out using the methods of archival and source studies.*

Olena Apanovych has left a great scientific heritage, but for the general public her name is known, first of all, as the author of numerous scientific and popular scientific works on the history of Ukrainian Cossacks. More than 400 publications of various nature and purpose in the creative work of the scientist, including individual and collective monographs and popular books, collections of documents, articles in thematic and periodicals, reviews and speeches at conferences, participation in television and radio programs, many of which stored in her personal fund.

During the systematization of the archive the following groups of documents were distinguished: biographical materials, scientific and creative documents, preparatory materials for scientific works, reviews, documents of official and public activity, epistolary heritage, photo documents, materials of other persons.

The archival heritage of Olena Apanovych, which is a fundamental base for in-depth studies of the history of Ukraine, is involved in scientific circulation. The Scientific Catalog “Archive of the Ukrainian historian Olena Apanovych in the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine” (K., 2019), which systematized the documents

of the personal archival fund of the scientist, set the dates of the documents, their content and originality.

Key words: *O. Apanovych, history, the Institute of Manuscript, archival documents, manuscript, V. Vernadskyi.*